

MONOGRAFIEËN BW

B37 Schadevergoeding: personenschade

Prof. mr. S.D. Lindenberg
Mr. drs. I. van der Zalm

VOORWOORD

Bij de vierde druk

Eerder (in 1991) verscheen in deze reeks een monografie over personenschade van de hand van Hessel Bouman en Otto van Wassenauer Van Catwijck, later (in 1997) bewerkt door Hessel Bouman en Geertruid van Wassenauer en opnieuw (in 2008) door Geertruid van Wassenauer.

Nu is het werk door ons geheel herschreven. Er is gekozen voor een andere opzet en indeling en de bronnen zijn bij de tijd gebracht.

Rotterdam, maart 2015

S.D. Lindenbergh

I. van der Zalm

Bij de vijfde druk

Tien jaren verstreken alweer sinds de vorige druk. In die jaren hebben wetgever en rechters niet stilgezeten. Zo is in 2019 de aanspraak op smartengeld voor naasten en nabestaanden in de wet opgenomen en is daarop in de rechtspraak inmiddels veelvuldig een beroep gedaan. Ook over andere onderwerpen is in de afgelopen tien jaar veel rechtspraak en literatuur verschenen. Die is, voor zover de aard en opzet van dit boekje dat toelaat, in deze druk verwerkt.

Rotterdam, juli 2025

S.D. Lindenbergh

I. van der Zalm

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord / V

Lijst van afkortingen / XI

Lijst van aangehaalde literatuur / XV

HOOFDSTUK 1

Inleiding / 1

- 1 Het verhaal van personenschade / 1
- 2 Persoon en schade / 3
- 3 Plan van behandeling / 7

HOOFDSTUK 2

Civielrechtelijke aansprakelijkheid / 9

- 4 Inleiding / 9
- 5 Grondslagen voor civielrechtelijke aansprakelijkheid / 10
- 6 Vestiging en omvang / 13
- 7 Causaal verband / 14
- 8 Beperkingen van de vergoedingsplicht / 16
- 9 Contractuele beperking van aansprakelijkheid / 18
- 10 Personenschade en (aansprakelijkheids)verzekering / 19

HOOFDSTUK 3

Het wettelijk stelsel: wie komt welke aanspraak toe? / 23

- 11 Inleiding / 23
- 12 Schade van de gekwetste en schade van anderen, systematiek / 24
- 13 Schade van de gekwetste en naar derden verplaatste schade bij letsel / 28
 - 13.1 De gekwetste en de derde / 28
 - 13.2 Herstel, verpleging en verzorging / 28
 - 13.3 Kosten van aanpassingen en re-integratie / 30
 - 13.4 Verlies aan arbeidsvermogen / 31
 - 13.5 Kosten van verhaal / 32
 - 13.6 In de toekomst te maken kosten / 32

- 13.7 Naar derden verplaatste schade / 33
- 13.8 Ander nadeel dan vermogensschade / 36
- 14 Verhaalsrecht van de werkgever: art. 6:107a BW / 36
- 15 Art. 6:108 BW: 'verplaatste' schade en smartengeld / 38
- 16 Ruimte voor vergoeding van 'shockschade' / 39

HOOFDSTUK 4

Verlies van arbeidsvermogen / 43

- 17 Inleiding / 43
- 18 Herstel staat voorop: re-integratie / 44
- 19 Verlies van arbeidsvermogen: het verschil tussen twee onzekere lijnen / 45
- 20 De situatie met het letsel / 47
- 21 De hypothetische situatie zonder het ongeval / 53
- 22 Naar een alternatief voor schade van jonge kinderen? / 57
- 23 Onbetaald arbeidsvermogen / 58
- 24 Begroting van in de toekomst te lijden schade, som ineens, periodiek / 59
- 25 Fiscale kwesties / 62

HOOFDSTUK 5

Ander nadeel dan vermogensschade / 65

- 26 Inleiding / 65
- 27 Gevallen waarin een recht op smartengeld bestaat: art. 6:106 BW / 67
- 27.1 Drie categorieën / 67
- 27.2 Oogmerk, nagedachtenis / 68
- 27.3 Persoonsaantasting / 68
- 27.4 Lichamelijk letsel / 69
- 27.5 Geestelijk letsel / 70
- 27.6 Eer en goede naam, aard en ernst van de normschending en van de gevolgen daarvan / 71
- 27A Gevallen waarin een recht op smartengeld bestaat: art. 6:107 en 108 BW / 73
- 28 Vaststelling van de omvang van het smartengeld / 76
- 29 Omvang van het smartengeld / 79
- 30 Vermogensrechtelijke eigenaardigheden van het recht op smartengeld, art. 6:95 lid 2 BW / 80

HOOFDSTUK 6

Schadevergoeding in geval van overlijden / 85

- 31 Inleiding / 85
- 32 Kring van gerechtigden tot het vorderen van derving van levensonderhoud / 87
- 32.1 Vier categorieën / 87
- 32.2 Art. 6:108 lid 1 onder a BW / 88
- 32.3 Art. 6:108 lid 1 onder b BW / 91
- 32.4 Art. 6:108 lid 1 onder c BW / 91
- 32.5 Art. 6:108 lid 1 onder d BW / 92

- 33 Derving van levensonderhoud / 93
- 33.1 Behoeftigheidsvereiste / 93
- 33.2 Hertrouwkans en dubbele sterftেকans / 95
- 34 Derving van levensonderhoud in financiële zin / 96
- 34.1 Derving van levensonderhoud in financiële zin: Richtlijn Rekenmodel Overlijdensschade / 96
- 34.2 Derving van levensonderhoud in financiële zin vóór de Richtlijn Rekenmodel Overlijdensschade / 98
- 35 Derving van levensonderhoud in natura / 102
- 36 Behoefteverminderende omstandigheden / 104
- 37 Kosten van lijkbezorging / 105

HOOFDSTUK 7

Andere gevallen van personenschade dan door letsel en overlijden / 109

- 38 Inleiding / 109
- 39 Aantasting van reputatie / 110
- 40 Onterechte hechtenis / 110
- 41 Seksueel misbruik en ander grensoverschrijdend gedrag / 111
- 42 Aantasting van de persoonlijke levenssfeer / 112
- 43 Discriminatie / 113
- 44 Wrongful birth / 114
- 45 Wrongful life / 117

HOOFDSTUK 8

Kosten van vaststelling, verhaal en rente / 119

- 46 Inleiding / 119
- 47 Dubbele redelijkheidstoets / 122
- 48 Kosten van deelgeschillen / 123
- 49 De kost gaat voor de baat uit / 124
- 50 Schade door vertraging van betaling: wettelijke rente / 125

HOOFDSTUK 9

Andere bronnen ter dekking van personenschade, toerekening van voordeel / 127

- 51 Inleiding / 127
- 52 Regres / 129
- 53 Diverse bronnen van dekking, regres, toerekening van voordeel? / 130
- 53.1 Voorzieningen en hun betekenis / 130
- 53.2 Voorzieningen m.b.t. kosten van herstel en revalidatie / 131
- 53.3 Inkomensvoorzieningen / 132
- 53.4 Voorzieningen bij overlijden / 133
- 53.5 Rechtsbijstand / 134
- 53.6 Overige schadeverzekeringen / 134
- 53.7 Ongevallenverzekering en arbeidsongeschiktheidsverzekering / 135
- 53.8 Schadefonds geweldsmisdrijven / 136

- 53.9 Tegemoetkomingsregelingen slachtoffers beroepsziekten / 137
- 53.10 Voorzieningen naar aanleiding van de 'toeslagenaffaire' / 137

HOOFDSTUK 10

Procedurele aspecten en verjaring / 139

- 54 Inleiding / 139
- 55 Deelgeschillen / 140
- 56 Voeging als benadeelde partij in het strafproces / 142
- 57 De minderjarige / 143
- 58 Verjaring / 144

HOOFDSTUK 11

Slotbeschouwing / 147

- 59 Inleiding / 147
- 60 Reflectie / 149
- 61 Beschouwing / 150

Rechtspraakregister / 155

Artikelenregister / 165

Trefwoordenregister / 171

Monografieën BW / 175

Inleiding

1 Het verhaal van personenschade

In dit deel van de reeks monografieën staat het civiele recht inzake het verhalen van personenschade centraal.

Het vormt daarmee een vijfstuk met de andere delen over schadevergoedingsrecht. De eerste drie delen, Lindenberg, *Schadevergoeding algemeen 1* (Mon. BW nr. B34) 2020; Klaassen, *Schadevergoeding: algemeen 2* (Mon. BW nr. B35) 2017 en Spier, *Schadevergoeding: algemeen, deel 3* (Mon. BW nr. B36) 1992 zijn gewijd aan het algemeen deel van het schadevergoedingsrecht en behandelen thema's die zich bij alle soorten schades kunnen voordoen. In de laatste twee delen – het onderhavige deel en het deel Salomons, *Schadevergoeding: zaakschade* (Mon. BW nr. B38) 1993 – staan deelterreinen centraal die zijn gericht op bepaalde typen schade.

Personenschade is evenwel geen afzonderlijke juridische categorie in de zin dat deze door een enkele afzonderlijke wettelijke regeling wordt bestreken. Het verhaal van dergelijke schade is onderworpen aan de algemene regels van het materiële civiele aansprakelijkheids- en schadevergoedingsrecht en het civiele recht, het bestuursrecht en het strafprocesrecht. Slechts op enkele punten gelden er specifieke regels voor het verhalen van letsel- en overlijdensschade. Voor het overige moet de toepassing van algemene regels op deze categorie worden toegesneden. Dat betekent dat telkens een vertaalslag moet worden gemaakt van algemene regels naar een bijzondere thematiek.

De belangrijkste bronnen van het recht inzake het verhaal van personenschade zijn de bepalingen inzake contractuele en buitencontractuele aansprakelijkheid en de bepalingen inzake schadevergoeding uit het Burgerlijk Wetboek, art. 6:74, 7:453 en 7:658, respectievelijk 6:162 e.v. en art. 6:95 e.v. BW, een enkele bepaling uit een bijzondere wet (bijvoorbeeld art. 185 Wegenverkeerswet 1994) en de relevante bepalingen uit het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, maar ook komt betekenis toe aan bepalingen van EU-herkomst en aan het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens. Zie voor inventarisaties op het laatste punt S.D. Lindenberg, 'De invloed van fundamentele rechten in het personenschaderecht', *TVP* 2004, p. 110-114; J. Roth e.a., 'De invloed van het EVRM op de letselschadepraktijk', themanummer *Letsel & Schade* 2011/1; G.E. van Maanen & S.D. Lindenberg, *EVRM en privaatrecht: is alles van waarde weerloos?* (Preadviezen Vereniging voor Burgerlijk Recht), Deventer: Kluwer 2011; A.L.M. Keirse, 'Europeanisering in verbintenissenrecht', in: *Europeanisering van vermogensrecht* (Preadviezen Nederlandse Vereniging voor Burgerlijk Recht

2010), Deventer: Kluwer 2010, p. 9-140 en J.M. Emaus, *Handhaving van EVRM-rechten via het aansprakelijkheidsrecht* (diss. Utrecht), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2013.

Voorts kan worden gedacht aan 'soft law' in de vorm van richtlijnen of gedragsregels, zoals de Gedragscode Verzekeraars 2011, de verschillende richtlijnen van de Letselschaderaad (zie daarvoor www.deletselschaderaad.nl), de Gedragscode Behandeling Letselschade (GBL) en de Gedragscode Openheid medische incidenten; betere afwikkeling Medische Aansprakelijkheid (GOMA), die het handelen van de bij de afwikkeling van letselschade betrokken beroepsgroepen op het oog hebben.

Uiteraard zijn niet alleen de gecodificeerde rechtsregels belangrijke bronnen, maar komt ook – grote – betekenis toe aan de wijze waarop de rechtspraak daaraan toepassing geeft en aan de rechtsliteratuur. In de afgelopen decennia heeft de rechtspraak het personenschaderecht in belangrijke mate vormgegeven en is er op dit terrein een grote hoeveelheid literatuur verschenen.

Het recht inzake de afwikkeling van personenschade mag dan geen afzonderlijk rechtsgebied zijn, het kan wel worden gezien als een van de frontlinies van het aansprakelijkheidsrecht en dus ook van de rechtsontwikkeling op dat gebied.

Voor veel spraakmakende rechtspraak over fundamentele rechtsvragen vormden gevallen van personenschade de aanleiding. Men denke aan de rechtspraak over *wrongful birth* (HR 21 februari 1997, ECLI:NL:HR:1997:ZC2286, NJ 1999/145, m.nt. C.J.H. Brunner) en *wrongful life* (HR 18 maart 2005, ECLI:NL:HR:2005:AR5213, NJ 2006/606, m.nt. J.B.M. Vranken (*Baby K*)), 'shockschade' (HR 22 februari 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD5356, NJ 2002/240, m.nt. J.B.M. Vranken (*Taxibus*) en HR 28 juni 2022, ECLI:NL:HR:2022:958, NJ 2023/285 (*Hoogeveen*), m.nt. J.L. Smeehuijzen onder NJ 2023/287), aan rechtspraak inzake verjaring (HR 28 april 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA5635, NJ 2000/430, m.nt. A.R. Bloembergen (*Van Hese/De Schelde*) en HR 31 oktober 2003, ECLI:NL:HR:2003:AL8168, NJ 2006/112, m.nt. Du Perron (*S/Academisch Ziekenhuis VU*)) en causaal verband (HR 8 februari 1985, ECLI:NL:HR:1985:AG4961, NJ 1986/137 (*Renteneurose*) en HR 31 maart 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU6092, NJ 2011/250, m.nt. T.F.E. Tjong Tjin Tai (*Nefalit/K*)), maar ook aan de ontwikkelingen op het gebied van verkeersaansprakelijkheid (onder – veel – meer HR 1 juni 1990, ECLI:NL:HR:1990:AB7631, NJ 1991/720, m.nt. C.J.H. Brunner (*Ingrid K*)), medische aansprakelijkheid (HR 9 november 1990, ECLI:NL:HR:1990:AC1103, NJ 1991/26 (*S/G*)) en werkgeversaansprakelijkheid (bijvoorbeeld HR 1 februari 2008, ECLI:NL:HR:2008:BB6175, NJ 2009/330 (*M/AKZO*)) en aan de grensverkenning op het gebied van risicoaansprakelijkheden (bijvoorbeeld HR 8 oktober 2010, ECLI:NL:HR:2010:BM6095, NJ 2011/465, m.nt. T. Hartlief (*Hangmat*)).

Personenschade is – uiteraard – niet alleen interessant vanuit juridisch perspectief: het thema heeft een aanzienlijk maatschappelijk belang.

Jaarlijks overlijden in Nederland vele honderden personen door verkeersongevallen, arbeidsongevallen en medische fouten. Een veelvoud daarvan loopt door dergelijke gebeurtenissen fysiek en psychisch letsel op. Zo wordt er voor 2023 gesproken over 684 dodelijke slachtoffers in het wegverkeer en 7.400 ernstig gewonden, waarbij ten aanzien van de laatste categorie sprake is van een stijgende trend (www.swov.nl), maar vinden ook daarbuiten vele ongevallen met letsels plaats (www.veiligheid.nl, kerncijfers letsels 2021). Daarbij

valt te denken aan arbeidsongevallen, geweldsdelicten, vliegcrashes, huis-tuin-en-keukongelukjes, vrijheidsberoving, et cetera. Niet in al deze gevallen is deze schade te verhalen, bijvoorbeeld omdat geen aansprakelijkheid kan worden aangenomen of omdat de aansprakelijke geen verhaal biedt, maar dat neemt niet weg dat in (heel) veel gevallen het verhalen van personenschade wel aan de orde is.

Het verhalen van personenschade is ook een aanzienlijke 'markt' waar veel geld in omgaat. Zo schatten Van Boom e.a. 2024, p. 29 dat door verzekeringsmaatschappijen ongeveer € 1,5 miljard per jaar aan schadelast wordt uitgekeerd aan ongeveer 75.000 benadeelden, in veel gevallen door tussenkomst van een van de naar schatting meer dan 1.350 belangenbehartigers die actief zijn op de Nederlandse markt.

Hierna wordt het recht op het terrein van het verhaal van personenschade in kaart gebracht en besproken.

Slechts de hoofdlijnen van het algemene recht worden uiteengezet. Omdat de vergoeding van personenschade geen afzonderlijk rechtsgebied is, maar vele uiteenlopende juridische leerstukken raakt, zijn dikwijls keuzes gemaakt. Vaak, bijvoorbeeld op het gebied van de grondslagen van aansprakelijkheid, maar ook op het gebied van causaal verband en eigen schuld, is gekozen voor vermelding van de hoofdlijnen. Waar een meer uitvoerige behandeling van een leerstuk achterwege is gelaten, is zo veel mogelijk verwezen naar andere beschikbare literatuur. Nu personenschade – niet alleen in Nederland, maar ook elders – geen afzonderlijk rechtsgebied is, en de uitwerking ervan onder meer samenhangt met kenmerken van sociale zekerheid en verzekeringen die vaak per jurisdictie verschillen, is rechtsvergelijking complex.

Niet alleen in Nederland, maar ook in ons omringende landen bestaat er geen integrale wettelijke regeling van aansprakelijkheid voor personenschade; ook elders vormt het op dit punt geldende recht grotendeels een toepassing van algemene leerstukken. Daarom is ervoor gekozen om niet op alle punten rechtsvergelijkende gegevens toe te voegen, maar daaraan vooral op enkele hoofdpunten en knelpunten aandacht te besteden. Wat rechtsvergelijking op het punt van vergoeding van personenschade compliceert, is dat de wijze waarop deze vergoeding wordt vormgegeven, veelal samenhangt met de vormgeving van het stelsel van sociale zekerheid in een land. Voor uitvoerige – zij het al wat oudere – rechtsvergelijkende overzichten op het gebied van personenschade wordt verwezen naar Marco Bona & Philip Mead (eds.), *Personal injury compensation in Europe*, Kluwer 2003 en Marco Bona, Philip Mead & Siewert Lindenbergh, *Fatal accidents & secondary victims*, St. Albans: XPL Publishing 2005. Zie voorts meer over het aansprakelijkheidsrecht in het algemeen, maar ook met gegevens over (personen)schade Cees van Dam, *European tort law*, Oxford University Press 2013. Voorbeelden van rechtsvergelijking op deelthema's zijn vooral te vinden in dissertaties. Zie bijvoorbeeld Lindenbergh, diss. 1998; Rijnhout, diss. 2012; Verburg, diss. 2009 en Verheij, diss. 2002.

2 Persoon en schade

Het onderwerp van onderzoek is het verhaal van de schade die het gevolg is van aantasting van de menselijke persoon of persoonlijkheid. Een dergelijke aantasting kan op uiteenlopende wijzen plaatsvinden. Daarbij valt – min of meer globaal – te onderscheiden

tussen overlijden, aantasting van de fysieke en psychische gezondheid en andersoortige aantastingen van de menselijke persoon. Het begrip 'personenschade' wordt hier ruim opgevat: als schade die het gevolg is van aantasting van de fysieke of psychische integriteit van de menselijke persoon, maar ook als schade die het gevolg is van andersoortige aantastingen van de menselijke persoonlijkheid, zoals bijvoorbeeld vrijheidsberoving, aantasting van de persoonlijke levenssfeer en schending van andere fundamentele rechten die bescherming van de menselijke persoon beogen.

Meestal wordt de term 'personenschade' gebruikt voor schade als gevolg van – kortweg – letsel of overlijden.

Voor de procespraktijk is relevant dat toepasselijkheid van de deelgeschilregeling is beperkt tot gevallen van aansprakelijkheid voor letsel- en overlijdensschade. Zie art. 1019w e.v. Rv. Volgens Hof Arnhem-Leeuwarden 13 december 2022, ECLI:NL:GAHRL:2022:10711, JA 2023/26 vallen daaronder niet ook dekkingsgeschillen waarbij een benadeelde een rechtstreekse aanspraak op een verzekering geldend wil maken.

Nu is 'overlijden' een betrekkelijk eenduidig begrip, maar van 'letsel' kan dat allerm minst worden gezegd. In de letterlijke zin komt 'letsel' van *laedere*, schaden. In het spraakgebruik pleegt te worden bedoeld op de gevolgen van aantastingen van fysieke en psychische gezondheid. Dergelijke aantastingen kunnen uiteenlopende oorzaken hebben en verschillende vormen aannemen. Men denke aan botbreuken, brandwonden of een hersenschudding door een verkeers- of arbeidsongeval, aan aantastingen van ingewanden, huid, ogen of neurologische functies door blootstelling aan gevaarlijke stoffen, aan psychische trauma's door angst, door waarneming van een schokkende gebeurtenis of door overbelasting, et cetera. In al deze gevallen gaat het om schade aan de gezondheid van de persoon.

Behalve door letsel of overlijden kan de mens ook op andere wijze worden 'aangetast' en als gevolg daarvan schade lijden.

Naast schade aan de gezondheid kan schade aan reputatie of 'persoonlijkheid' onder personenschade worden begrepen. Men denke aan slachtoffers van 'strafrechtelijke dwalingen', die met ernstige misdrijven in verband zijn gebracht en ten onrechte van hun vrijheid beroofd zijn geweest, maar ook aan anderszins ten onrechte beschuldigen (bijvoorbeeld van seksuele handelingen) of slachtoffers van belediging. Voorts kan worden gedacht aan personen wier persoonlijke integriteit is aangetast, zoals slachtoffers van ongewenste intimiteiten of seksueel misbruik, of aan slachtoffers van onrechtmatige uitingen in de pers of van discriminatie. Deze gebeurtenissen kunnen tevens leiden tot schade aan de gezondheid van de persoon in kwestie, maar ook zonder dergelijke gevolgen kunnen zij tot een aanspraak op schadevergoeding aanleiding geven. Te denken valt aan slachtoffers van de toeslagenaffaire, die door onrechtmatige overheidsbesluiten dikwijls zijn geconfronteerd met verregaande gevolgen voor de inrichting van hun leven.

Een bijzondere categorie van gevallen wordt gevormd door de schade die het gevolg is van een ongewenste of een ongewenst voortgezette zwangerschap. Men denke aan '*wrongful birth*' (de situatie dat een kind uit een ongewenste zwangerschap wordt geboren en de ouders daardoor met onderhoudsverplichtingen worden belast) en '*wrongful life*' (het geval dat als gevolg van een zwangerschap die door medische nalatigheid niet is afgebroken

een gehandicapt kind wordt geboren, waardoor ouders met onderhoudsverplichtingen worden belast en het kind met een handicap). Zie over deze problematiek nader nr. [44].

Hoewel het begrip 'personenschade' naar 'oorzaak' (letsel, overlijden, maar ook andere aantastingen) dus ruim wordt opgevat, moet worden bedacht dat het in dergelijke gevallen meestal gaat om dezelfde typen schadeposten.

Zie over de schadeposten die bij personenschade doorgaans aan de orde komen hierna.

Schade van rechtspersonen blijft hier goeddeels buiten beschouwing.

Rechtspersonen lijden bij uitstek schade aan hun (afgescheiden) vermogen, zij het dat in de rechtspraak wel is aanvaard dat zij ook een aanspraak kunnen hebben op vergoeding van ander nadeel dan vermogensschade (art. 6:106 BW), bijvoorbeeld omdat hun 'levenssfeer' is aangetast, of omdat zij zijn gefrustreerd in de verwezenlijking van een ideëel doel. Zie *MvA II, Parl. Gesch. BW Boek 6* 1981, p. 380; EHRM 6 april 2000, ECLI:EU:XX:2000:AB9386, NJ 2000/612 (*Comingersoll S.A./Portugal*) en *GS Schadevergoeding*, art. 6:106 BW, aant. 11 voor enige Nederlandse rechtspraak en verdere literatuur. Zie voorts voor een rechtsvergelijkend onderzoek V. Wilcox, *A company's right to damages for non-pecuniary loss*, Cambridge: Cambridge University Press 2016.

Wel komt hierna aan de orde de schade die rechtspersonen kunnen lijden als gevolg van letsel of overlijden van een (natuurlijke) persoon. Denk aan het verhaalsrecht van de werkgever voor tijdens ziekte doorbetaald loon (nr. [14]) en aan de schade die een maatschap lijdt doordat aan een van de maten letsel wordt toegebracht (nr. [20]).

En dan het begrip 'schade'. Dat is niet alleen een feitelijk begrip – in de zin van feitelijke aantasting of beschadigd zijn – maar ook een juridisch begrip. Het begrip 'personenschade' verbindt als het ware bepaalde feiten met het recht.

Vormt voor de arts of de automonteur respectievelijk een gebroken arm of een deuk in een autoportier 'schade', de jurist beziet het begrip 'schade' vooral met het oog op de vergoeding ervan. Zie daarover L.G. Eykman, 'Letsel- en zaakschade, onrechtmatige daad, wanprestatie, samenloop', *VA* 1980/2, p. 128-156. Zie over het feitelijk schadebegrip voorts *Asser/Sieburgh 6-II* 2021/13. Ten aanzien van aantastingen van de menselijke persoon gaat het meer in het bijzonder om de vraag hoe deze feitelijke aantastingen zich laten vertalen in de juridische begrippen 'vermogensschade' en 'ander nadeel dat rechtens voor vergoeding in aanmerking komt'. In die zin is 'schade' een juridisch (normatief) begrip. Zie nader Lindenbergh, *Schadevergoeding algemeen 1 (Mon. BW nr. B34)* 2020/32. Het veronderstelt in de eerste plaats een grondslag voor aansprakelijkheid om de schade te kunnen verhalen (een fout, een risico dat voor andermans rekening komt) en vervolgens een vertaalslag van de feiten (de aantasting, inspanningen ter genezing, resterende gevolgen en inspanningen voor verhaal) naar het recht (vermogensschade, art. 6:95 en 6:96 BW en ander nadeel, art. 6:106 BW). Schade verhalen is aldus een kwestie van schade *vertalen*. Die vertaalslag staat hierna centraal.

De vertaling van aantastingen van de mens naar schade die via het aansprakelijkheidsrecht voor vergoeding in aanmerking komt, kent verschillende stappen.

Eerst is de vraag aan de orde op welke grond de aansprakelijkheid voor schade kan worden gebaseerd. Vervolgens moet worden vastgesteld of de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid berust de schade waarvan vergoeding wordt gevorderd heeft veroorzaakt en ten slotte moeten de aard en de omvang van die schade in kaart worden gebracht. Dat proces is in het ene geval meer complex dan in het andere. Loopt iemand door een verkeersongeval een dwarslaesie op, dan is evident dat hij daardoor aan een rolstoel gebonden zal zijn, in zijn dagelijks leven en in zijn arbeidzame leven waarschijnlijk belangrijke beperkingen zal ondervinden en daarnaast pijn, verdriet zal hebben en levensvreugde zal derven. Stelt iemand dat hij als gevolg van langdurige belasting op de werkplek is komen te lijden aan oververmoeidheid, dan is minder eenvoudig vast te stellen of aansprakelijkheid bestaat, of het werk de oorzaak is van de klachten en welke beperkingen en schadeposten daaruit precies voortvloeien. Zo kan in het algemeen worden gezegd dat 'moeilijk objectiveerbare klachten' aanleiding geven tot complicaties bij de afwikkeling van schades. Zie daarover nader nr. [20].

Fysiek letsel en psychische aandoeningen zijn in dit verband slecht te (onder)scheiden. Dat onderscheid is lastig omdat fysieke aantastingen psychische gevolgen kunnen hebben (een depressie door fysieke invaliditeit, secundaire victimisatie door een procedure) en psychische inwerkingen fysiek tot uitdrukking kunnen komen (een hartaanval door schrik). Fysiek en psychisch letsel kunnen tot dezelfde schadeposten leiden: kosten van behandeling, arbeidsongeschiktheid, ander nadeel dan vermogensschade, verhaalskosten. In die zin verschillen fysiek letsel en psychisch letsel vanuit juridisch oogpunt niet wezenlijk van elkaar.

Zie over bijzonderheden van psychische schade uitvoerig S.D. Lindenbergh, *Psychische schade – Civielrechtelijke aansprakelijkheid voor schade door aantasting van geestelijke gezondheid, verdriet, angst, spanning, frustratie, ergernis en (ander) onbehagen*, Den Haag: Boom juridisch 2019.

Hooguit kan worden gezegd dat psychische aandoeningen in het algemeen moeilijker objectiveerbaar zijn, maar – als gezegd – kan ook de vaststelling van het bestaan en de omvang van gevolgen van 'fysieke' aandoeningen problematisch zijn. Bovendien heeft de psychiatrische diagnostiek een belangrijke ontwikkeling doorgemaakt die ook handvatten biedt voor juridische duiding. Die heeft bijvoorbeeld geresulteerd in de *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (DSM-V) van de American Psychiatric Association en in de *International Classification of Diseases* (ICD 10) van de World Health Organisation, die weliswaar niet zijn geschreven voor juridische doeleinden, maar in de praktijk wel aanknopingspunten bieden voor classificatie.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de aandacht voor psychische schade in het aansprakelijkheidsrecht het afgelopen decennium aanzienlijk is toegenomen. Vgl. bijvoorbeeld de rechtspraak inzake 'shockschade' (HR 22 februari 2002, ECLI:NL:HR:2002:AD5356, NJ 2002/240, m.nt. J.B.M. Vranken (*Taxibus*) en HR 28 juni 2022, ECLI:NL:HR:2022:958, NJ 2023/285 (*Hoogeveen*), m.nt. J.L. Smeehuijzen onder NJ 2023/287) en principieel op het gebied van werkgeversaansprakelijkheid HR 11 maart 2005, ECLI:NL:HR:2005:AR6657, NJ 2010/309, m.nt. T. Hartlief (*ABN AMRO/N*), r.o. 4.1.2.: '(...) wat bij het ene individu tot uiting komt als lichamelijke klacht, zal bij de andere naar buiten komen in de vorm van een psychische klacht. Er is derhalve noch een principiële noch een praktische rechtvaardiging om de schade waartegen art. 7:658 BW bescherming beoogt te bieden, te beperken tot gevallen (...) waarin (alleen) lichamelijk letsel is opgetreden.'

Zie voorts voor literatuur over psychische schade in de werkomgeving Vegter, diss. 2005 en S.D. Lindenberg, *Arbeidsongevallen en beroepsziekten*, Deventer 2009, p. 275. Zie over 'shockschade' nader nr. [16]. Zie voor buitenlandse bronnen met name het standaardwerk van Peter Handford, *Mullany & Handford's Tort liability for psychiatric damage*, Thomson Lawbook Co. 2006 en voorts Harvey Teff, *Causing Psychiatric and emotional harm, Reshaping the boundaries of Legal liability*, Oxford: Hart 2009. Zie over secundaire victimisatie bijvoorbeeld N. Elbers, *Empowerment of injured claimants. Investigating claim factors, procedural justice, and e-health* (diss. Amsterdam VU), Amsterdam 2013. Aansprakelijkheid voor personenschade trekt overigens ook dikwijls diepe psychische sporen bij veroorzakers. Zie daarover F.M. Ruitenbeek-Bart, *En de veroorzaker dan? Een empirisch-juridisch onderzoek naar de plaats van de veroorzaker in de civiele letselschadepraktijk* (diss. Rotterdam), Den Haag 2023.

De vertaalslag van feitelijke aantasting naar een recht op schadevergoeding is uiteraard niet alleen een juridische aangelegenheid. Veelal wordt ook deskundigheid uit andere disciplines ingeroepen, met de complicerende gevolgen daarvan.

De kwestie of iemand feitelijk beperkingen ondervindt in het dagelijks leven of in zijn werk, is een vraag die doorgaans niet door juristen kan worden beantwoord. Dat geldt evenzeer voor de vraag of dergelijke beperkingen het gevolg zijn van de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid wordt gebaseerd (*condicio-sine-qua-non-verband*). Op dit gebied wordt veelvuldig de hulp ingeroepen van medici en arbeidsdeskundigen. Zie over de deskundige in het civiele proces uitvoerig G. de Groot, *Het deskundigenadvies in de civiele procedure* (diss. Amsterdam VU), Deventer 2008. Zie met betrekking tot vaststelling van schade C.G. Heslen, S.D. Lindenberg & G.E. van Maanen, *Schadevaststelling en de rol van de deskundige*, Deventer 2008. Zie voor de relevantie van en complicaties bij het inroepen van deskundigen voor de vaststelling van verlies aan arbeidsvermogen nader nr. [20].

3 Plan van behandeling

Deze monografie is als volgt opgebouwd. Na deze inleiding volgt eerst een overzicht van de structuur van het civiele aansprakelijkheidsrecht (hoofdstuk 2). Daarna volgt een schets van de wettelijke regeling van de vergoeding van personenschade en komt aan de orde wie in dat verband welke aanspraak toekomt (hoofdstuk 3). Het gaat hier om de positie van de gekwetste zelf, alsmede om die van anderen ('derden') die als gevolg van die kwetsing schade lijden. Vervolgens komen verschillende belangrijke schadeposten afzonderlijk meer uitvoerig aan bod: schade wegens verlies aan arbeidsvermogen (hoofdstuk 4), ander nadeel dan vermogensschade (hoofdstuk 5) en schade door overlijden (hoofdstuk 6). Hoofdstuk 7 verkent welke andere vormen van personenschade dan schade als gevolg van letsel en overlijden zich zoal kunnen voordoen. In hoofdstuk 8 worden de kosten van verhaal en de wettelijke rente besproken. Hoofdstuk 9 behandelt de vraag uit welke andere bronnen dan het aansprakelijkheidsrecht de benadeelde in geval van personenschade kan putten en hoe dergelijke 'voordelen' van betekenis zijn voor de aanspraak op schadevergoeding. In hoofdstuk 10 komen, ten slotte, enkele procedurele aspecten en de verjaring van de vordering tot schadevergoeding aan bod.

Civielrechtelijke aansprakelijkheid

4 Inleiding

Wie schade lijdt als gevolg van de aantasting van zijn persoon zal veelal trachten langs verschillende wegen in zijn behoeften te voorzien. In deze monografie staat het verhalen van personenschade op grond van het civiele aansprakelijkheidsrecht centraal.

Zie over buiten het civiele aansprakelijkheidsrecht gelegen bronnen van dekking van personenschade (eigen verzekeringen, sociale zekerheid), vooral met het oog op hun verhouding tot het civiele aansprakelijkheidsrecht, nader hoofdstuk 9. Zie voorts voor bronnen waaruit slachtoffers van strafbare feiten kunnen putten M. van Hasenbroek, M.R. Hebly & S.D. Lindenbergh, 'Compensatie', in: J. van Doorn e.a. (red.), *Slachtoffers: Onderzoek, beleid en praktijk*, Deventer: Wolters Kluwer 2023, p. 513-533 en over empirische inzichten over de verhouding van de benutting van die bronnen M. Hebly & S.D. Lindenbergh, 'Compensatie van misdrijschade', in: C. Bijleveld e.a. (red.), *Nederlandse encyclopedie empirical legal studies*, Den Haag: Boom juridisch 2020, p. 843-861.

Aan het stelsel van civiele aansprakelijkheid ligt het vertrekpunt ten grondslag dat ieder zijn eigen schade draagt, tenzij er een grond is die de afwenteling van deze schade op een ander rechtvaardigt. In dat geval dient de aansprakelijke de benadeelde zo veel mogelijk te plaatsen in de situatie waarin deze (vermoedelijk) zou hebben verkeerd indien de gebeurtenis waarop de aansprakelijkheid berust niet zou hebben plaatsgehad.

Zie over dit vertrekpunt T. Hartlief, *Ieder draagt zijn eigen schade* (oratie Leiden), Deventer 1997, die wijst op de – relatief – hoge drempels die gelden voor civielrechtelijke aansprakelijkheid, maar ook op de volledige vergoeding die na het passeren van die drempels volgt. Het civiele aansprakelijkheidsrecht biedt daarmee voordelen boven andere vergoedingsstelsels, zoals eigen verzekeringen of sociale zekerheid, die veelal slechts voorzien in dekking van een deel van de geleden vermogensschade en doorgaans niet in vergoeding van ander nadeel dan vermogensschade.

Wel worden in toenemende mate vergoedingsregelingen in het leven geroepen die niet zijn gebaseerd op civielrechtelijke aansprakelijkheid van de overheid (denk aan de tegemoetkomingsregelingen wegens blootstelling van werknemers aan gevaarlijke stoffen) en waarmee dus het beginsel dat ieder zijn eigen schade draagt onder druk komt te staan. Zie daarover onder meer J.E. van den Brink, *De compensatiemaatschappij* (oratie Amsterdam UvA), Deventer 2023, waarover T. Hartlief, 'Ieder draagt zijn eigen schade', *RMThemis* 2024/1, p. 1-7 alsmede de preadviezen voor de Vereniging voor Administratief Recht (VAR), *Grenzen aan de compensatiemaatschappij* (VAR-reeks 176), Den Haag: Boom juridisch 2025.

In dit hoofdstuk staan de grondslagen voor vergoeding van personenschade centraal en komt ook de verhouding tussen de grondslag waarop de aansprakelijkheid berust en de omvang van de schadevergoeding aan de orde. Ten slotte wordt aandacht besteed aan contractuele beperking van aansprakelijkheid en aan de dekking van de aansprakelijkheid voor personenschade door middel van aansprakelijkheidsverzekeringen.

De vraag aan welke personen een aanspraak toekomt, staat centraal in hoofdstuk 3.

5 Grondslagen voor civielrechtelijke aansprakelijkheid

De gronden waarop personenschade krachtens civielrechtelijke aansprakelijkheid op een ander kan worden afgewenteld, zijn te onderscheiden in contractuele en buitencontractuele aansprakelijkheid – ‘contract’ en ‘delict’ – en kort gezegd in ‘fout’ en ‘risico’. Deze grondslagen en hun vereisten zullen hier niet in extenso worden besproken. Hier wordt volstaan met een overzicht.

Voor het overige wordt verwezen naar literatuur waarin de materie genoegzaam wordt behandeld.

In de praktijk zijn de meeste vorderingen tot vergoeding van personenschade terug te voeren op ongevallen in het verkeer, ongevallen op de werkvloer en medische fouten. Daarnaast ontstaat letsel vaak op het gebied van sport en spel en in huis-tuin-en-keukensituaties, zij het dat dan veelal een zekere drempel voor aansprakelijkheid pleegt te worden aangenomen. Zie bijvoorbeeld HR 28 juni 1991, ECLI:NL:HR:1992:ZC0300, NJ 1992/622 (*Natrappen*); HR 2 mei 2000, ECLI:NL:HR:2000:AA5784, NJ 2001/300, m.nt. J. Hijma (*Verhuizende zusters*); HR 28 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF2679, NJ 2003/718, m.nt. onder NJ 2003/719 (*Wytmarsumer merke*) en HR 28 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF2680, NJ 2003/719, m.nt. C.J.H. Brunner (*Schaatsongeval*). Personenschade wordt verder dikwijls veroorzaakt door geweldsdelicten. In die gevallen is – afgezien van gevallen van noodweer – de vestiging van aansprakelijkheid doorgaans weinig problematisch, maar gelden voor de benadeelde emotionele drempels voor verhaal en is de schade veelal niet door een verzekering gedekt. Zie over voorzieningen in het strafproces op dit punt nr. [56]. Zie meer in het algemeen over contractuele en buitencontractuele aansprakelijkheid voor schade Engelhard/Van Maanen, *Aansprakelijkheid schade* (Mon. BW nr. A15) 2008 en over risicoaansprakelijkheid C.J.M. Klaassen, *Risicoaansprakelijkheid* (diss. Nijmegen), Zwolle, Tjeenk Willink 1991; F.T. Oldenhuis, *Onrechtmatige daad: aansprakelijkheid voor personen* (Mon. BW nr. B46), Deventer: Wolters Kluwer 2021; A. Kolder, *Aansprakelijkheid van de bedrijfsmatige gebruiker* (diss. Groningen), Deventer: Wolters Kluwer 2018.

De veroorzaker van personenschade is aansprakelijk uit contract wanneer hij is tekortgeschoten in de nakoming van zijn contractuele verplichtingen en hij uit dien hoofde tot schadevergoeding verplicht is (art. 6:74 BW). Het kan hier gaan om de meest uiteenlopende contracten. Ten aanzien van sommige contracten bevat de wet evenwel met zoveel woorden een zorgplicht die de veiligheid van een contractpartij op het oog heeft en waarvan schending tot aansprakelijkheid leidt. Met het oog op personenschade valt in het bijzonder te wijzen op art. 7:453 BW inzake de verplichtingen van degene die medische zorg verleent en op art. 7:658 lid 1 BW dat voorziet in een zorgplicht van de werkgever voor de veiligheid van zijn werknemers.